

Çağdaş Kent Kurgusunda Geleneksel Ritüel Kurban

Yazar

Dr. Ferya ÇALIŞ MİNKAN

ISBN: 978-605-2233-87-0

Kapak Tasarımı

Mısra Ahsen ERSÖZ

1. Baskı

Temmuz, 2020 / Ankara

Grafiker®

Yayınları

Yayın No: 353

Web: grafikeryayin.com

Sayfa Tasarımı,

Baskı ve Cilt

Grafiker®

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık

Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1. Cadde 1396. Sokak No: 6

06520 (Oğuzlar Mahallesi)

Balgat-ANKARA

Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx

Faks : 0 312. 284 37 27

E-mail : grafiker@grafiker.com.tr

Web : grafiker.com.tr

Dr. Ferya ÇALIŞ MİNKAN

Eskişehir'in Beylikova ilçesinde 1982 tarihinde dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Beylikova'da, lise öğrenimini ise Eskişehir'de tamamladı. Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde 2004'te; yüksek lisans eğitimini Gazi Üniversitesi, Türk Halk Bilimi Bölümü'nde Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN danışmanlığında *Sarıkamış Harekâtının Toplumsal Bellekteki İzdüşümleri* adlı çalışmayla 2007'de; doktora eğitimini Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü'nde Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ danışmanlığında *Günümüz Kentinde Kurban Ritüeli* adlı çalışmayla 2016'da tamamladı. Bordeaux Üniversitesi, "DU Médécines et Soins Transculturels (Kültürler Arası Tedavi ve Tıp)" bölümünü 2020 yılında Doç. Dr. Laurence-Donia KOTOBI danışmanlığında *Fonctions des rituels liés au mauvais œil (nazar) en culture turque d'hier à nos jours (Geçmişten Günümüze Türk Kültüründe Nazarla İlgili Ritüellerin İşlevleri)* başlıklı tezi ile tamamladı.

2006'da Kars'ta yerel dergi ve gazetelerde köşe yazarlığı; 2007-2013 yılları arasında Van/Çaldıran'da ve Ankara/Sincan'da Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yaptı. 2013-2019 yılları arasında Fransa Bordeaux Montaigne Üniversitesinde Türk dili okutmanlığı görevinde bulundu. 2018'den itibaren Fransa Bordeaux Montaigne Üniversitesinde post doktora yapmakta, misafir öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Türk kültürünün tanıtılması konusunda çeşitli etkinlikler gerçekleştirmeye devam etmektedir.

Yurtiçi ve yurtdışı kongre ve sempozyumlarda sunulmuş bilimsel bildirileri ve çeşitli dergilerde yayımlanmış makaleleri, çevirileri, ansiklopedik madde yazarlığı, dergilerde hakemliği bulunan ÇALIŞ MİNKAN, ayrıca Millî Folklor Dergisi'nin Fransa temsilcisidir.

Ritüel, mitoloji, toplumsal bellek, sözlü tarih, kültür endüstrisi, medya, somut olmayan kültürel miras, uygulamalı halk bilimi, toplumsal dil bilimi, popüler kültür ve halk hekimliği çalışmaları ilgi alanları arasındadır.

İyi derecede İngilizce ve Fransızca bilmektedir. Evli ve bir kız çocuğu annesidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
KISALTMALAR.....	13
GİRİŞ.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM KÜLTÜRLERARASI ALANDA KURBAN VE İSLAM DİNİNDE KURBAN BAYRAMI

1.1. Kültür Tarihi İçinde Ritüel ve Kurban.....	25
1.2. İslam Dininin Kaynaklarına Göre Kurban.....	56

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'DE GELENEKSEL KURBAN BAYRAMI

2.1. Geleneksel Mekânda Kurban Bayramı.....	83
2.2. Kurban Bayramı Ritüelleri ve Kültür Aktarımı.....	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM GÜNÜMÜZ KENTİNDE KURBAN BAYRAMI

3.1. Günümüz Kent Kurgusunda Kurban Bayramı.....	131
3.2. Kültür Endüstrisi -Ekonomisi ve Medya Boyutuyla Kurban Bayramı.....	191
3.3. Toplumsal Bellekte Kurban Bayramı.....	251

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	321
------------------------	-----

KAYNAKLAR.....	333
----------------	-----

EKLER.....	355
------------	-----

EK-1. Fotoğraflar.....	355
------------------------	-----

EK-2. Kurban hizmetleri komisyonunun oluşum sürecindeki ilk yönetmelik.....	392
--	-----

EK-3. Kurban hizmetlerinin uygulanmasına dair örnek tebliğ.....	401
EK-4. 2001-2014 yıllarında TÜİK'ten elde edilen trafik kazası raporları.....	430
EK-5. Ülkelere göre kişi başına düşen yıllık et tüketim oranını gösteren tablo.....	432

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim 1.1. Zübdetü't-Tevarih.....	61
Resim 1.2. Kalender Paşa, Fâlnâme.....	66
Resim 1.3. Fuzûlî, Hadikâü's- Süedâ.....	66
Resim 1.4. Painters of Sultan Murad III.....	67

ÖNSÖZ

Varlığı insanoğlu ile yaşıt olan kurban kavramı, tarih boyunca toplumların hayatında önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu kitapta Kurban Bayramı ritüelinin çağdaş kent kurgusu içindeki yeri ve Kurban Bayramı için üretilen çözümlerin kültürel aktarım açısından uygulanabilirliği ele alınmıştır. Merkezine kurban alınarak mekân, zaman ve insan çerçevesinde halk bilimsel bir inceleme yapılmıştır. Ritüellerin korunması ve kültürel bellek açısından işlevleri, konuya yaklaşım tarzını oluşturmuştur. Kitapta, aile ritüeli olan Kurban Bayramı'nın dönüşümü, başka bir ifadeyle geleneksel Kurban Bayramı ritüellerinde bireylerin üstlendiği rolün kentteki dönüşümü üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda kurban eylemi; gerçekleştirilme zamanı, aktörü ve mekânı ile bahse konu ritüelin bütününi teşkil eder. "Birinin eksikliği ritüelin işlevinde bir değişiklik meydana getirir mi? Geleneksel mekânlarda ve günümüz kent kurgusu öncesi kentlerde kurban ritüelleri özelinde herkesin avlusunda hangi kültür örüntüsü kuşaktan kuşağa aktarılıyordu? Medya ve endüstri Kurban Bayramı'nın hangi yönünü ön plana çıkarıyor? Kurban Bayramı'nı "bayram ritüeline" dönüştüren kurbanın kendisi iken, seri üretim yani kurban kesimini zincirlemeyle yapan bir mezbahada bayram ritüelinden söz etmek mümkün müdür?" gibi sorulardan hareketle Kurban Bayramı ritüelinin kentte nerede durduğunu ortaya çıkarmak, değişim ve dönüşüm nedenlerini analiz etmek amaçlanmıştır. 1950'lerden sonra gecekondularla kentleşen günümüz kentleri, kent kurgusunu Avrupa ve Amerika kentlerini model alarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Türkiye kentleri, gecekonduları da apartmanlaştırmış, kurban bu kent kurgusunun içinde yer almamıştır ve kurban konusunda da Avrupa Birliği ülkeleri model alınmıştır. Kurbanı dair getirilen çözüm öneri ve uygulamaları Avrupa kentlerindeki gibi Kurban Bayramı'nın ötekileştirilmesine neden olmuştur. Kurbanın kent dışındaki mezbahalara taşınması, toplu kesim görüntüleri ile kent kurgusunda ötekileştirilen Kurban Bayramı, çatışma alanına dönüşmüş, hayvanseverlik üzerinden yapılan tartışmalar çağdaş ve çağ dışılık düzleminde yürütülmüştür. Kent-

te geleneğin sorgulanma nedenleri, çalışmada incelenen unsurlardan biridir. Geleneksel kentleşme kendi dinamiklerinden doğuyor. Günümüz kent kurgusu reddiye üzerine mi kuruluyor? Kenti kurgulayanların kentin gelenek üzerinden inşasını imkansızlaştırdığı söylenebilir. Konunun medya sacayağı da bu eserde incelenen hususlardandır. Gelenek de, medya da anlam üretir. Kentte iki aktörün çatışması söz konusudur. Medyanın Kurban Bayramı'na dair "vahşet", "kan", "kaçan boğalar", "acemi kasaplar" üzerine menfi bir algı oluşturması ve karikatürlerdeki masum kurbanlıklar imajı bu tartışma alanının zeminini oluşturmuştur. Kurban endüstrisi gibi güçlü bir alanın olduğu saptanmış, kültür endüstrisi açısından Kurban Bayramı'nın "bayram" yönüyle tüketim kültürüne kazandırıldığı, kurban yönünün yok sayıldığı belirlenmiştir. Kent, kalabalıkların isteğini karşılayamamıştır. Kentte Kurban Bayramı'nın iki uygulamaya evrilmeye başladığı belirlenmiştir: "sanal kurban" ve "mekanik kurban". Kurban Bayramı'nın ritüel özelliğini yitirip et üretim alanına dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Kurbanın gizlenerek gerçekleştirilmesi çözümü, ritüelin sorgulanmasını doğurmuştur. "Bu Bayram Bir Can Bağışlayın. Onlarca güvenilir, saygın yardım kurumu bir canlının boğazını kesmek yerine vereceğiniz kurban parasını bekliyor" (Bekir Coşkun, 27.12. 2006, *Hürriyet Gazetesi*) düşüncesi ile "gelecek kuşaklara aktarılamayan bir ritüel olarak çağdaş kentte kurban ölüyor" (Oğuz 2014: 45) görüşü arasındaki fark: çatışma dünyasının gerçekliğini ve bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Geleneğin içinde olağan bir ritüel, kentteki uygulamalara bakılarak neredeyse inancın sorgulandığı bir ritüele mi dönüşüyor? Kurban dinî bir gelenektir. Bu sorgulamalar; inancı, kutsalı kutsallaştırmak, inancı ve insanı yüceltmek yerine kutsal dışı mı yapmaktadır? Günümüz kentindeki Kurban Bayramı ritüeline dair tartışmalar bu aşamaya gelmiş, garip bir hâl almış durumdadır. Çalışmanın amacı toplum mühendisliği değildir; kurbana olumlu ve olumsuz yaklaşanların her yıl yaptığı gibi tartışmayla kurbanın çatışmalı bir alana dönüştüğü gerçeğinden hareketle, vahşet olarak görenlerin, geleneğin kaybolmakta olan izlerinin ardından gidenlerin, arada kalanların gergin ve çatışmacı ilişkisini akademik olarak ortaya koymaktır.

Ritüeller; zamanı, katılımcıları, gerçekleşmesi için kullanılan nesnelere, mitsel kaynağı, jestleri, sırasıyla gerçekleştirilen aktiviteleri,

ritüel esnasında söylenmesi gereken sözleri ile belirli bir mekânda gerçekleşir. Bunlardan birinin eksikliği ritüelin bütününe etkiler. Ritüelin içeriğine göre mekân değişir. Bütün bu sayılan ritüelin olmazsa olmaz sacayakları için mekân konsepttir. Sacayağını ritüelin bağlamı dışında bir mekâna oturtmaya çalışmak ritüelin dengesini bozar, ritüeli atmosferinden çıkarıp sembolik anlamlarının kaybolmasına, kutsal alanı terk edip gündelik yaşamın gerçekliğine dönüşmesine yol açabilir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde bu kitabın; ritüel, kent mimarisi, bellek ve kültür aktarımı tartışmalarına farklı bir boyut katacağı düşünülmektedir.

Bu kitap 2016 yılında savunulan “Günümüz Kentinde Kurban Ritüeli” başlıklı doktora tezinin düzenlenmiş, gözden geçirilmiş, genişletilmiş hâlidir.

Bu çalışmanın fikir babası olan ve ortaya çıkmasını sağlayan; oluşum ve yayınlanma sürecinin her aşamasında sabırla kıymetli bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan, desteğini esirgemeyen, bilimsel bakış açısı kazandıran, ufuk çizgisinin ardını görmemiz gerektiğine inandıran, kullandığı her kelimenin hayatıma kattığı değerini asla unutmayacağım saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ’a sonsuz müteşekkirim. Başımda gölgesi daim olsun.

Doktora tezine danışmanlığında başladığım ve değerli bilgilerini benimle paylaşan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ruhi ERSOY’a, Kurban Bayramı’na görsel halk bilimi ve antropoloji açısından bakabilmemi sağlayan, derslerinde çağlardan çağlara mekânlardan mekânlara ruhsal yolculuk yaptığım, halkbiliminin uçsuz bucaksız ufuklarını bize açan, fedakâr, saygıdeğer hocam Prof. Dr. M. Muhtar KUTLU’ya, her daim çalışmalarına güvendiği duygusunu bana hissettiren, mitoloji ile tanışmamı sağlayan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Pakize AYTAÇ’a, kurban geleneğinin medya ve kültür endüstrisi ile ilişkisi hususunda bilgisine danıştığım, yeni bakış açıları kazanmamı sağlayan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR’e, halk biliminin büyümlü dünyasına üniversite birinci sınıfta adım atmamı sağlayan ve kıymetli fikirlerini benimle paylaşan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN’a, toplu kesim merkezlerinin halk bilimi açısından pozitif yönünü bulmamı sağlayan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Metin EKİCİ’ye, kurban literatürüne dair yönlendirmelerinden dolayı saygıdeğer hocam Prof. Dr. Pervin ERGUN’a, âşık atışmaları ilgili kısımda tecrübelerinden istifade ettiğim saygıdeğer

hocam Prof. Dr. Ali YAKICI'ya, başlıkları belirlememde önerilerde bulunan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL'e, tez savunmamdaki önerilerinden dolayı saygıdeğer hocam Doç Dr. Dilek TÜRKYILMAZ'a, lisans, yüksek lisans ve doktora derslerinde üzerimde emeği ve özverisi olan tüm kıymetli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Bu yolda her zaman yanımda olan kıymetli arkadaşım Dr. Emine ÇAKIR'a ve değerli ailesine, çalışmanın redaksiyonuna yardım eden kıymetli arkadaşım Doç. Dr. İbrahim Gümüş'e, çalışmanın ekonomi ile ilgili kısmında değerli tecrübelerinden faydalandığım arkadaşım Özlem OBA'ya, tez önerisi oluşturmamda yardım ve fikirlerini esirgemeyen arkadaşım Doç. Dr. Selcan GÜRÇAYIR TEKE'ye ve Doç. Dr. Tuğçe ERDAL'a, bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan, bana kıymetli zamanlarını ayıran çok değerli kaynak kişilerime, kurban satıcılarına, Etimesgut ve Altındağ Belediyesi yetkililerine, Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçıları Birliği (BESD-Bir) Derneği'ne, Türkiye'nin dört bir yanından Kurban Bayramı'nda yaşadıklarını bilgi ve belgeleri bana aktaran sevgili öğrencilerime ve arkadaşlarıma, Evrim SÖNMEZ'e, Rakibe YILMAZ'a, Kezban KOCA ve ailesine, Emine GÜRSOY ve ailesine, Şen GÜMÜŞTEKİN ve ailesine, Davut KILINÇ ve ailesine, Fadime ÖZCAN ve ailesine, İmam YILDIZ ve ailesine; zorlu ve uzun saha çalışmalarında yanımda yer alan arkadaşlarıma, Fransızca çevirilerde fikirlerine danıştığım ve çalışma boyunca desteğini esirgemeyen, sabır gösteren manevi kardeşim Leyla KAOU'ya; Cezayir, Fas, Tunus ve Fransa gibi diğer kültürlerdeki kurban ritüeline dair bilgilerini benimle paylaşan, yaptığımız tartışmalarla ufkumu genişleten arkadaşlarım Eddy DUFOURMONT, Jocelyne GUVENC, Fatima DAHBİ SKALİ, Essma ALEM, Fériel B., Soukaina SUJING'e, destek veren tüm Türkçe öğrenen öğrencilerime, adını sayamadığım yakınlarım ve tüm dostlarıma minnettarım. Tezimin kitaplaşması sürecinde bana her türlü desteği veren Grafiker Yayınevine çok teşekkür ederim.

Çocukluğumda Kurban Bayramı anılarının belleğimde ve yüreğimde özel olarak yer etmesini sağlayan, beni sözlü kültürle yoğuran; atasözünden masala, ninniden türküye birçok sözlü kültür ürününü kültürel bağlamında dinleyerek yetişmemi; kültür aktarımını, halk bilimini yaşayarak, kalbimle öğrenmemi sağlayan, kimlik ve aidiyetimin inşasında mihenk taşı olan kıymetli Annem Nezihe ÇALIŞ ve

iyiliğin yeryüzündeki timsali babam Ali ÇALIŞ'a sonsuz minnettirim. Benimle bilgilerini paylaşan, şükür makamının yiğidi rahmetli babam Hasan MİNKAN'a, kıymetli annem Dilferuz MİNKAN'a, çok değerli MİNKAN ailesine, ağabeyim Mustafa ÇALIŞ ve ailesine, ablam Emriye ERSÖZ ve ailesine, şükranlarımı sunarım. Yetiştirdiğim kültürel mekânda gerçekleşen ritüellere dair anılarımın katılımcıları, aktarımcıları çok kıymetli akrabalarım; maddî ve manevî desteğini esirgemeyen, evimin iyisi kıymetli eşim Veli MİNKAN'a ve çalışmamı bitirmem için sabırla bekleyen, kaynak kişilerimden biri olan hayatımın anlamı sevgili kızım Mısra Ahsen'e çok teşekkür ederim.

Üzerine nice kitaplar, eserler yazılabilecek vatana kurban olan şehitlere, kınalı kuzulara, İbrahim'in delilerine sonsuz minnetle...

Dr. Ferya ÇALIŞ MİNKAN